

скоро припинять читати, згодом зовсім забудуть. А от *Мольєр* – геній, і його твори переживуть віки”.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Словник іншомовних слів. – К., Головна редакція УРЕ, 1985; 2. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 1997; 3. Гоголь Микола Васильович // УЛЕ. – Т. 4. – С. 437-438; 4. Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович // УЛЕ. – Т.2. – С. 439-444; 5. О'Генрі (Уільям-Сідні Портер) // УРЕ. – Т. 10. – С. 255.

Дзюба-Погребняк О.І. (Київ, Україна)

У ТАБОРІ /ГАЛИЧИНА М.КРЛЕЖІ: галицький акцент хорватської драми

Стаття присвячена антивоєнній творчості видатного хорватського письменника М.Крлежі, зокрема аналізу двох варіантів його драми Галичина/У Таборі з точки зору функціонування в них української теми.

Ключові слова: Перша світова війна, Галичина, драма, образ, головний герой

Статья посвящена антивоенному творчеству выдающегося хорватского писателя М.Крлежи, в частности анализу двух вариантов его драмы Галиция/В лагере с точки зрения функционирования в них украинской темы.

Ключевые слова: Первая мировая война, Галиция, драма, образ, главный герой

The article is devoted to antiwar works by famous Croatian writer M.Krleža, particularly to two versions of his drama Galicija/ U logoru and Ukrainian ground in these dramas.

Key words: 1st World War, Halychina, drama, main hero, image

Творчості М.Крлежі притаманний глибокий історизм мислення, тож і його антивоєнні твори – це не просто змалювання безглуздості та жорстокості світової війни, а й спосіб глибше збагнути долю свого народу, осягнути його місце в колізіях європейської історії, визначити його перспективи. Показовим прикладом такого підходу до подій та явищ національної історії стали драма *Галичина* (1922) та її пізніший варіант *У таборі* (1934; 1964 року текст знову зазнає переробки і відтоді драма іноді ставиться на сцені та публікується під початковим заголовком *Галичина*^{*}).

* Серед крлежознавців немає однастайності щодо того, чи вважати ці два тексти двома різними варіантами однієї драми (М.Маткович, Р.Вучкович), чи двома тематично та ідейно близькими, але, все ж таки, різними творами (Б.Хечімович,

Обидві назви – і *Галичина*, і *У таборі* – мають символічне значення. Галичина тут не тільки й не стільки конкретна назва географічного терену, на якому ведеться боротьба двох ворожих армій, а й ніби метафора вищого вияву людського божевілля, яким стала світова бійня з її безглуздістю, варварською жорстокістю, печерними інстинктами. „І немає того Бога, який би міг дати визначення всьому цьому! ... Ніщо на світі не може пояснити Галичини! Мусиш сам руками місити це кляте галицьке болото і подихати на тому терені...” [4, 155], - так у *Галичині* повчає новоприбулого юного прапорщика кадровий офіцер Валтер. Їхня розмова увиразнюється епізодами-вставками, що переривають її хід, але унаочнюють поняття Галичини не як географічної чи етнічної реальності, а як позалокального символу цілковитого морального падіння, здичавіння, деградації всього людського у кадрових вояків і в армії загалом. Образ Валтера в другому варіанті драми ускладнюється: з його оповіді про фронтове життя стає зрозумілішим механізм, з допомогою якого державно-воєнна машина перетворювала юнаків з ідеалістичними та романтичними уявленнями про армію на ось таких морально zdegradovanih Валтерів ("Це божевільний стан п'яних мізків, якими володіють інстинкти гієни і темна пристрасть озвірілої людини" [5, 239]).

Галичина для хорватів перетворилася на табір, але не звичайний військовий табір у часи ведення бойових операцій, а саме *Kroaten-Lager*, що уособив багатостолітню стражденну історію хорватського народу, історію проливання крові під чужими знаменами, на чужій землі та за чужі інтереси. Руками одного підневільного народу придушувано інші. Невільники ставали катами таких само невільників, і це боляче усвідомлював Хорват, головний герой драми*.

С.Ласіч, В.Богішч) [8, 277]. Сам М.Крлежа теж критично оцінював початковий варіант драми. В есе "Про нашу інтелігенцію" він записав: "Галичина". Це не є добра драма. У ній набагато більше почуттів, аніж драматичної техніки, і більше Хорватії, ніж мізків, і більше атмосфери, ніж діалогу" [7, 91].

* "... зранені й заболочені, ми ще плентатимемось довго, довго, і довго цей віз отак стогнатиме під тягарем нашої біди: і ті наші бригади, і наші дивізії, що несуть поперед себе шибениці як єдиний прапор! Де ми тільки не різали і не вбивали, в якій церкві не годували коней? Ломбардія повна наших шибениць..., віденські барикади ми зрівняли з землею, у Будимі, в Арадї, на Куфштайні, на Шпілбергу, - де лише ми не були катами, тюремщиками, судьями?" [5, 263]. Схожі думки висловлює Хорват і в інших епізодах.

На східному (російському) фронті світової війни трагічно переплелися долі хорватського й українського народів, що відобразилося в *Галичині* М.Крлежі. Події твору розгортаються 1916 року в галицькому селі: до втрати через повішання засуджена місцева селянка "баба Рущукова".

Дія розпочинається розмовою двох ординарців (хорватських селян) що точиться навколо події з жінкою-галичанкою, яка плюнула австрійському полковникові в обличчя. Переконаливо передано психологію цих людей: вражені тим, що відбувається, вони згадують аналогічні випадки розправи над місцевими жителями. Але саме випадок із Рущуковою шокував їх найбільше і не давав їм спокою – в жінки за два тижні забрали два бичка і дві корови, а їм, селянам, ця біда по-справжньому близька та болюча: „Я б не дав своїй корови навіть отцю богу”, - каже один із них [4, 99]. Горю жінки їм тим більше зрозуміле, що їм близька навіть її мова. І справа, мабуть, не лише в схожості хорватської та української мови як таких, а й мови селянського горя. Три дні жінка плакала перед комендатурою, „а ти її майже все розумієш, бо говориш, наче по-нашому” [4, 100], – коментує вояк.

Промовистою є ремарка письменника перед початком розмови ординарців: вони "розмовляють, як селяни, видресировані не подавати голосу та не кричати, а відчувається, що вони перелякані, мов собаки" [4, 99]. Саме така їхня поведінка цілком у дусі традиційного для М.Крлежі зображення хорватського (загорського) селянина на війні. Селянина в своїй масі темного, забитого, покірного, який сприймав цю війну як одне з багатьох стихійних лих, що випадають на його важку долю (посуха, повінь тощо), проти яких він безсилий, і які треба пережити, перечекати, аби все повернулося на свої місця*. Тема хорватського селянина і війни особливо гостро зазвучала в циклі антивоєнних новел М.Крлежі *Хорватський бог Марс*. Образи Рущукової та селян-загорців драми *Галичина* співзвучні з образами селян з *Хорватського Бога Марса*: підкоряючись імперативам воєнного часу, вони наївно намагаються добитися хоч якоїсь справедливості

* У дискусії головного героя Орловіча (*У таборі* саме ординарець Орловіч трансформується в кадета Хорвата) зі своїм другом кадетом про історичну долю хорватського народу, роль особистості в історії та міру відповідальності кожного, перш за все інтелігенції за світову бійню, звучать зокрема і такі слова кадета: "Селянин ні в чому не винен! Він дитина і кмет. Селянин, мов віл у ярмі! Звідки він знає, що можна і що дозволено? Але інтелігенція винна!" А в оповіданнях циклу *Хорватський Бог Марс* М.Крлежа розкриває історичні причини формування саме такої психології селян.

від влади; а кінець у них один – безглузда смерть*. «Баба Рущукова» віддала своє теля, але вимагала документ про реквізицію, коли ж не одержала того, що по праву вимагала, вона "образила Його Величність Царя і Короля".

Звичка селян беззаперечно коритися своєму начальству, не замислюватися над причинами та наслідками подій і бачити в своїх панах вищий авторитет виявляється і в тому, що ординарці виправдовують у своїх очах полковника та військову владу: мовляв, полковник аж ніяк не винен, що в жінки забрали корову - це була не реквізиція, а напад якихось грабіжників-вояків. Що тут може вдяти комендатура? У пізнішому варіанті драми (*У таборі*) ці фрагменти відсутні, селянська тема в ній втратила свою вагу, натомість увиразнилася тема хорватської інтелігенції на війні. Її становище, міра відповідальності за історичну долю свого народу – домінанта творчості письменника.

Українська тема в драмі М.Крлежі є другорядною, проте цікавою для українського читача. Хоча весь конфлікт зав'язується саме навколо українки Рущук, має значення у ньому не її національність, а сам факт засудження до смерті невинної жінки. Але з розмов персонажів, їхніх реплік вимальовується виразна картина трагедії галицького населення під час війни. Крлежа "цитує" вирок суду щодо справи Рущукової (повне та часткове цитування офіційних документів, справжніх чи стилізованих, - відмінна риса Крлежиного стилю), з якого ми дізнаємося повне ім'я жінки (Іванна Романович-Рущук, у дівоцтві Віньенко/Виненко, вдова Василя), адресу, всі приписані їй злочини проти цісаря (переховувала біженця з Росії, піхотинця Олексія Яковича Горденка, допомогла йому з втечею, підтримувала таємні стосунки з російським шпигуном Аврамом Самойловичем). Головні дійові особи драми Грегор і Хорват згадують схожу розправу над місцевим священником Григорієм Драпчинським** у Горовичах. У зв'язку з цим випадком прозвучала й тема розбрату серед

* Нещасний домобран Від Трдак з новели *Битва біля Бистриці Лісної* відразу скорився мобілізації, але не мав на кого покинути двох маленьких діточок. Даремно він дошукувався правди у різних високих кабінетах столиці – державі, за яку він мав честь накласти головою, не було ніякого діла до батьківського горя. А Штеф Лоборец, давній фронтовик, залишився перед відправкою на фронт без нових черевиків. Всі його намагання відстояти своє святе право на нові черевики ледве не коштували йому життя; так і загинув він на фронті в старих черевиках.

** "Двадцять років з цієї кафедри він говорив дітям про те, що потрібно бути порядним, молитися богу, любити ближнього, працювати, вірити в людину, прогрес, а потім його застрелили лише тому, що писав кирилицею" [4, 33].

українців, знайома та болюча для самих хорватів (священника денунціювали свої ж австрофіли). Всі такі розправи над місцевим населенням офіційною мовою австрійських воєн називалися "підняти авторитет воєнних властей". "Зрадницьке сміття" – лише такі слова мають для галичан пани офіцери. Вражаючий приклад ставлення до них як до "сміття" – доля сім'ї місцевого вчителя. За стіною шкільного класу, в якому розташувався обер-лейтенант Валтер, плачуть діти, бо їхня мати вмирає. Плач дратує офіцера, і він наказує викинути жінку з хати до сараю з дровами.

Виконання вироку – повішення Іванни Руцук – стає рушійною силою розвитку конфлікту драми. Головний герой драми *У таборі* – кадет Хорват, випускник консерваторії, суплент середньої школи. Він – один із галереї Крлежиних героїв-інтелігентів, які знаходяться в постійному болісному, напруженому пошуку істини, намагаючись збагнути своє справжнє призначення та місце в цьому світі, залишатися в гармонії зі своєю совістю. Натури витончені та вразливі, вони надзвичайно гостро відчувають усю недосконалість і брутальність навколишнього світу. Складність їхньої душевної структури (більшість із них – люди творчої професії) зумовлює постійне балансування "між суб'єктивним пеклом у собі і пеклом навколо себе" [6, 155]. Постійна інтелектуальна та духовна напруга, така притаманна героям М.Крлежі, є тим, що дозволяє нам говорити про певну проєкцію власних станів письменника на своїх персонажів, що підтверджують, зокрема, й очевидні перегуки їхніх думок і настроїв із роздумами автора в його щоденникових записах різних років, есе та публіцистиці.

У *Примітці до Хорватського Бога Марса*, опублікованій у редактованому М.Крлежою часописі *Književna republika (Літературна республіка)*, письменник пояснює деякі свої емоційні та психологічні стани під час війни. "Мені завжди і гармати, і воєнки здавалися смішними, і думаю, я ніколи так не насміявся з людської глупоти, як у Галичині під час Брусиловського наступу 1916-го. Дивлячись мимохідь на той бідний людський маскарад, я був суб'єктивно втомленим, і спостерігаючи, скажімо, як горить Надвірна, спокійно читав у своєму шатрі" Шопенгауера. "Все, що відбувалося навколо мене, здавалося мені дурним і людини негідним, і глибини тієї негідності я був свідомий і тому надзвичайно спокійний" [3, 101]. Це лише один із моментів такого відсторонення від реальності, і його варто згадати тому, що достеменно такий само етап душевного самопочування переживає на початку драми Хорват: "І коли я дивився позавчора, як палає Надвірна, мені було зовсім байдуже: глядів на одну стару жидівку, яка врятувала свій порцеляновий нічний горщик і бігла

так із запаленою свічкою в одній руці, а з nachttopfom в іншій. І мені було байдуже: ні смішно, ні жалісно, ні цікаво. Якийсь величезний, безголовий рух маси! (...) Я – поза тим і залишаюся поза всім, що є масовим... і тримаюся на висоті гідності, мов альпініст на вершині: праворуч і ліворуч прірви, але я стою на вершечку своєї гідності, і це єдине, що мене тримає в рівновазі" [5, 219-220]. Чи ж адекватна ця самооцінка? Дилемою можливості чи неможливості відсторонення від дійсності (і від самого себе), спробами стояти понад дійсність або ж вирватися з неї переймаються всі герої-інтелігенти воєнних творів М.Крлежі. Але нікому з них так і не вдається остаточно подолати цю дилему. "Я маю волю вийти з цього болота," – заявляє Хорват другові та свого роду опонентові Грегору, виношуючи плани втечі через лінію фронту.

У щоденникових записах М.Крлежі *Давні дні* за лютий 1916 року знаходимо роздуми, повністю суголосні з дилемами, які вирішував для себе Хорват – чи можна залишатися понад цією війною, чи матимуть успіх відчайдушні намагання зберегти свою людську гідність, своє Я у воєнному хаосі. Думка про те, що він вивищився над війною, пише письменник, "наповнює мене свідомою гордістю гідного почуття чистоти"; він береже "кришталеву чашу своєї чистоти", але з сумом змушений констатувати – це робити дедалі важче і бруд дедалі більше каляє його [8, 85]. Вербальна байдужість Хорвата до навколишнього воєнного божевілля, намагання триматися відсторонено (ілюзорно сподіваючись, що можна стояти в багнюці і не забруднитися), пошуки порятунку від кривавої дійсності в сфері духу, все це врешті зазнає цілковитого краху перед "випадком Рушуків".

Моральна колізія навколо страти "баби Рушуків", будучи типовою і "звичною" у фронтовому житті, виявила неспроможність самовтішної риторики головного героя драми; вона ж становила неабиякі труднощі й для переконливого художнього розв'язання; і певно тому М.Крлежа випробував тут два варіанти. У першому (*Галичина*) Орловіч (прототип Хорвата – *У таборі*) уникає ролі виконавця присуду (це робить Янковіч, прототип Грегора – *У таборі*). Це дає йому сумнівну підставу, сидячи під повішеною селянкою, переконувати себе в своїй незалежності і вивищеності над подіями: "Я тримаю її за руку, і мені байдуже. А повні двадцять чотири години вона була в мені, сильніша від мого мозку. Але! Я її все ж таки переміг! Вона була моєю останньою спокусою! Остання спроба матерії мене проковтнути! Не проковтнула! Я залишився переможцем!" [4, 223]. "Перемога" виявилася ілюзорною. Згодом йому ввижається привид страченої жінки, і до нього приходять прозріння:

"Дарма мої ідеї, і мої думки, і мої ілюзії, і моя втеча! Як я втечу? Я не можу нікуди втекти? Я кривавий!" [4, 270].

У *таборі* головний герой Хорват до випадку з Рушчуковою почувався задоволеним – на фронті йому ще жодного разу не довелося вистрелити. Розпорядження виконати вирок перевертає все життя Хорвата, показуючи йому крихкість та облудність всіх його інтелектуалістських та моральних побудов – дійсність неможливо перехитрити, від неї неможливо втекти.

Після страти Рушчукової для Хорвата проблема морального вибору постає в новому світлі як питання власної, персональної відповідальності в коловороті історії. Чи має сенс бунт поодинокі людини і якою мірою він виправданий? – у М.Крлежі це питання вкрай загострюється та конкретизується. Один, здавалося б, звичний з точки зору воєнної (не людської) логіки та практики епізод унаочнює всю глибину і трагізм конфлікту між поняттями людської гідності, людяності – та механізмом функціонування воєнної машинерії, логікою війни, армійською дисципліною. Він стає центральною віссю моральної та психологічної драми головного героя. "Як я, як нормальна людина, міг так по-собачому скоритися ... так принизитися, що не мав сили сказати: не буду!" [5, 248] – запитує себе Хорват.

Усі емоційні сплески Хорвата, всі його твердження, сумніви, думки мають у драмі опонента в особі його товариша обер-лейтенанта доктора Грегора, – прийом, характерний для творчості М.Крлежі, що дає йому можливість показати неоднозначність тих чи інших моральних позицій і піддати критичній перевірці ті чи інші рішення. Людина мисляча та інтелегентна, Грегор, постійно побиваючи аргументи свого друга, намагається змусити подивитися його на речі реальніше, тверезіше*. Він заперечує доцільність індивідуального бунту (мовляв, Хорвата б тоді розстріляли, а стару повісив би хтось інший, і нічого б не змінилося), - хоча наприкінці дії саме його бунт виявляється чи не рішучішим, аніж Хорватів. Теоретичні побудови виявляються нездатними перед глибинними людськими реакціями на моральну здегенерованість середовища. Одне єдине слово: "Не буду!" – могло, каже герой, врятувати його "людську подобу", він "не був би тим, ким зараз є – жалюгідною руїною самого себе.

* Постійний діалог Хорвата та Грегора, який часто має полемічний характер, змушує нас схилитися в бік то одного, то іншого співрозмовника, оскільки в словах кожного з них є певне зерно істини, і це показує усю багатогранність, неоднозначність, часом суперечливість реакцій на війну молодих інтелегентів, усю складність спроб розібратися в собі та в навколишньому світі, віднайти єдиний правильний орієнтир.

Розхитаним зубом, звичайнісінькою курвою, собакою!" [5, 250].

Хорват – „тип обдарованого інтелігента, романтичного фантаста, який в намаганні врятувати свою людську гідність, терпить поразку в сутичці з дійсністю". Це не лише Хорватова трагедія і всіх мрійників у воєнний час, а й трагедія людяності в бестіальному вихорі війни [1]. Поразку Хорвата навряд чи можна назвати повною та беззаперечною. Він, хоча й поплатився власним життям за свої юнацькі ілюзії, все ж віднайшов у собі силу як визнати свої омани, так і піднятися на свій індивідуальний бунт.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Gorenčić I. Cristoval Colon, odlomci // Plamen. – 1919. – br.3; Hrvatsko kolo. – 1949. – br.2-3. – S. 43;* 2. *Krleža M. Deset krvavih godina. – Zagreb, 1957;* 3. *Krleža M. Napomena o "Hrvatskom Bogu Marsu" // Književna republika. – 1923-1924. – br.2-3. – S. 99-102;* 4. *Krleža M. Galicija (Kroaten-lager) // Kritika. – 1922 – br. 3. – S. 97-271;* 5. *Krleža M. U logoru // Krleža M. Tri drame. – Zagreb: Zora, 1955;* 6. *Крлежа М. Предговор „Подравским мотивима“ Крете Хегедушића // Крлежа М. Есеји. – Београд: Просвета, 1958;* 7. *Krleža M. Deset krvavih godina. – Zagreb, 1957;* 8. *Krleža M. Darni dani. – Zagreb, 1956;* 9. *Senker B. Galicija // Krležiana. – Knj.1 (A-Lj) – Zagreb: Leksikografski zavod «Miroslav Krleža», 1993.*

Иценко Є.М. (Київ, Україна)

Екзистенційність художньої свідомості Василя Стуса

У статті обґрунтовано екзистенційний вибір В.Стуса, що полягає у пошуках шляхів до Бога, у намаганні зрозуміти Його сутність, відбутися в Ньому, поєднати мікросвіт з макросвітом, подолати обмежену людську природу й утвердити себе через смерть, яку поет тлумачив як вихід у нову форму існування.

Ключові слова: *художня свідомість, екзистенційний концепт, екзистенціал, міжбуття, Бог, смерть, "життєсмерть", "смертєіснування", "самособоюнаповнення", містика, сон.*

Статья посвящена пониманию и интерпретации смыслового значения экзистенциалов художественного сознания В.Стуса, который в жизни и в поэзии утверждал себя в метафизической форме существования здесь-и-всегда, когда "я" становится временем, всегда "пребывающим", а не "текущим". Его философскую лирику следует рассматривать как поэтический эквивалент философии экзистенциализма, но не дублирующий ее, а представляющий особый, оригинальный ее вариант.

Ключевые слова: *художественное сознание, экзистенциальный концепт,*